

801.81.161.208

Л64

Література

Фольклор

Проблеми поетики

збірник наукових праць

ВИПУСК 21

ЧАСТИНА 1

Київ
Акцент
2005

ФУНКЦІОНАЛЬНІ РІЗНОВИДИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПРИРОДА І ТИПОЛОГІЯ

Природа функціонально-стильових різновидів мови зумовлюється об'єктивною реальністю. Водночас принципи виділення та класифікації функціональних стилів значною мірою залежить від точки зору, обраної тим чи іншим дослідником. “Те, що різні мовні засоби по-різному використовуються у різних сферах спілкування, у різних сферах мовленнєвої діяльності людини – це безперечний факт, він підтверджений численними спостереженнями над функціонуванням самої мови в суспільстві. Внаслідок цього виділення і визначення функціональних різновидів мови зумовлене об'єктивною дійсністю існування мови і не може залежати від сваволі дослідника. Але в самій мовній дійсності не дано безпосередньо критеріїв того, що ми можемо визначити як “функціональний стиль [Шмелев 1977: 28].

Отже, функціональний стиль не безпосередня мовна даність, а наукова абстракція, для досягнення якої слід відібрати та оцінити багато різних фактів, урахувати цілий ряд позамовних чинників. Лінгвісти одностайні в констатації наявності різних функціональних типів мовлення, розбіжності виникають при підходах до з'ясування характеру й ролі тих факторів, що формують функціональний стиль. Свого осмислення потребує питання: що є підставою причиною стильового розмежування мови?

Більшість учених визнає залежність функціонально-стильової диференціації мовлення від найважливіших сфер мовного спілкування. За М. Долежалом, спільна діяльність людей має чотири сфери, що характеризуються своїми цілями: 1. Рекогносцитивна сфера – одержання нового знання. 2. Директивна сфера – регуляція поведінки членів суспільства або окремих соціальних груп. 3. Естетична сфера – створення тек-

стів-об'єктів естетичного сприйняття. 4. Контактна сфера – встановлення і підтримка безпосередніх контактів членів суспільства. Мовна своєрідність функціонального стилю є похідною зусиль комунікантів досягти в процесі спілкування певної мети.

Комунікативна сфера, тобто така ділянка соціальної мовної комунікації, в якій мовлення набуває специфічних стильових рис, визначає тип, стильовий різновид мовлення загалом. На рівні мовної структури характер комунікативної сфери виявляється опосередковано. Серед основних сфер використання мови найчастіше називають суспільно-політичну діяльність, науку та освіту, адміністративно-виробничу діяльність, масову інформацію, приватне спілкування.

Отже, комунікативну сферу визначають, з одного боку, певний різновид суспільної діяльності, з іншого – певні типи текстів, що функціонують у певних інституціях. Коли ми говоримо, що функціональний стиль обслуговує ту чи іншу комунікативну сферу, то повинні пам'ятати: тексти одного функціонального спрямування мають тут домінуюче, але не монопольне становище. Приміром, у сфері наукової діяльності поряд із текстами наукового стилю використовується офіційно-ділове мовлення. Розмовний стиль здатний проникати в усі ділянки суспільного життя. Стильовою строкатістю відзначається сфера масової інформації.

Наявність певної комунікативної сфери є необхідною, але недостатньою умовою існування відповідного функціонального стилю. Всякий функціональний стиль формується під впливом сукупної дії цілого ряду екстралінгвістичних чинників, а саме: форми вияву мови (усна//писемна), виду мовлення (діалог//монолог), способу комунікації (масова//особиста) та ін. Саме вони різним чином впливають на мовну структуру текстів і визначають їхню мовну стильову специфіку. У цьому комплексі позамовних факторів комунікативна сфера є базовим компонентом. Інші (включаючи тему повідомлення, ситу-

віню спілкування, характеристику мовця та адресата, установку на певну якість мовлення) доповнюють екстралінгвістичну платформу певного функціонального стилю, створюючи мовно-стилістичну специфіку вже всередині функціонального стилю.

Якщо в екстралінгвістичному плані функціональні стилі співвідносяться з типами соціально-культурної діяльності, то в плані лінгвістичному вони різняться системами усталених особливостей відбору та застосування мовних засобів. У них є різними як набір специфічних мовних засобів, так і співвідношення активності використання стилістично нейтральних елементів. Функціональні стилі формуються на базі тих відмінностей, що диктуються умовами певної комунікативної сфери, тобто різна комунікативна ситуація вимагає відповідного функціонального варіанта єдиної літературної мови. Так, наукова сфера вимагає створення потужного понятійного апарату, розгалужених терміносистем, складних синтаксичних побудов для вираження результатів наукової діяльності. У сфері управління, для якої характерними є стандартні ситуації, активно використовуються словесні штампи, усталена фразеологія та синтаксис. Отже, частина мовних засобів у процесі розвитку мови зорієнтовується на переважне вживання в певному комунікативному просторі, закріплюється за певним мовним стилем. Утворюються цілі стильові пласти лексики із різним стильовим забарвленням – професійної поняттєвості, стандартності, виразності і под.

Характерні мовні елементи відіграють важливу, але не визначальну роль у формуванні функціональних стилів. Основним джерелом їхньої специфіки є нейтральні мовні засоби, тобто такі, що позбавлені специфічного стильового забарвлення. Традиційна теорія стилів ґрунтувалася переважно на якісних відмінностях стилетворчих мовних засобів. Емпіричні спостереження та експериментальні результати сучасної лінгвостилістики довели, що у творенні функціональних стилів

беруть участь елементи всіх шарів і всіх мовних рівнів. Стильова система мови спирається більшою мірою на кількісні відмінності у використанні нейтральних елементів, котрі “накопичуючися, стало взаємодіючи в мовленні, в тексті, здійснюють сумарний вплив на нашу свідомість, і ми впізнаємо стиль, навіть коли не маємо про нього ніяких теоретичних знань” [Березин 1979: 230].

Таким чином, мовні одиниці мають і якісні, і кількісні властивості, котрі виражаються в різній активності, або ймовірності їх використання в мовленні. Середньомовної ж імовірності не існує, а є імовірність мовних одиниць та категорій, що реалізується в різних типових умовах спілкування. Ці ймовірності змінюються залежно від комунікативної сфери та мети мовлення, а також від певного періоду історичного розвитку. Зміни ймовірностей – важлива проблема вивчення стилістичної диференціації мови.

Отже, функціонально-стильова диференціація мовлення базується на комплексі екстралінгвістичних факторів та ряді ознак власне мовного характеру. Серед позамовних факторів провідним є комунікативна сфера, співвіднесена із відповідною сферою суспільної діяльності. З мовного боку функціональні стилі різняться можливістю або неможливістю вживання певних елементів та конструкцій, а також їх частотними співвідношеннями.

Українська літературна мова являє собою складну багатофункціональну систему лінгвістичних засобів, які здатні повною мірою забезпечити найрізноманітніші потреби сучасного суспільства у створенні, збереженні й передачі інформації. Функціональна спеціалізація мови знаходить свій вияв у комплексі стильових різновидів мовлення, які ми називаємо функціональними стилями.

Загальноприйнятої класифікації функціональних стилів сьогодні немає, однак в практиці вузівського й шкільного ви-

кладання найчастіше подають усталений перелік стилів. Список, який подаємо нижче, теж можна назвати традиційним, хоча в ньому виділено в окремих функціональних різновид інформаційний стиль [Стилістика 1973: 527-539]. Оскільки різними дослідниками називаються різні лінгвістичні характеристики, що дають підстави відмежовувати одну функціональну підсистему мови від іншої, дуже важливо подати діагностуючі риси кожного стилю за єдиною схемою, складеною за єдиним принципом. Така логіко-понятійна схема дозволяє враховувати основні позамовні та мовні параметри: 1) сферу використання, 2) функціональну спрямованість, 3) мовну функцію, 4) стильові риси, 5) форми існування, 6) мовні ознаки – лексичні, морфологічні, синтаксичні, композиційно-мовленнєві. З огляду на це до списку стилів можуть бути включені: офіційно-ділове, наукове, публіцистичне, інформаційне, розмовно-побутове мовлення.

Офіційно-діловий стиль

1. Сфера використання: виробничі підприємства (адміністративно-господарська діяльність), державні установи (адміністративно-правова діяльність), політичні і громадські організації (юридична діяльність).

2. Функціональна спрямованість: регулювання суспільно-правових відносин, регламентація виробничо-технологічних процесів, інформування про політико-юридичну діяльність.

3. Мовна функція: настановчо-інформативна, волонтактивна.

4. Стильові риси: офіційність (нейтральність), точність, логічність, стереотипність, імперативність.

5. Форми існування, жанри: законодавчий підстиль – закони, укази, статuti, постанови, кодекси; дипломатичний підстиль – договори, комюніке, декларації; адміністративно-канцелярський підстиль – накази, заяви, інструкції, протоколи, доручення, звіти.

6. Мовні ознаки.

Лексичні: спеціальна термінологія і фразеологія, канцеляризми.

Морфологічні: висока частотність уживання віддієслівних іменників, інфінітиву, безособових і наказових форм дієслова, форм дієслова теперішнього часу повинності.

Синтаксичні: неповні, безособові, інфінітивні речення; ускладнені структури з однорідністю; трафаретні звороти та конструкції.

Композиційно-мовленнєві: регламентований комплекс складників (реквізитів) і стабільний порядок їх розміщення – уніфіковані форми документів.

Науковий стиль

1. Сфера використання: наукова діяльність в академічних, науково-дослідних інститутах, лабораторіях, вузах, наукових видавництвах.

2. Функціональна спрямованість: активізація логічного мислення адресата.

3. Мовна функція: інтелектуально-комунікативна.

4. Стильові риси: об'єктивність, логічність, доказовість, узагальненість, дохідливість, точність, традиційність викладу.

5. Форми існування, жанри: наукові монографії, статті, дисертації, навчальні посібники, науково-популярна література; наукові доповіді, виступи, повідомлення, лекції.

6. Мовні ознаки.

Лексичні: загальнонаукова та спеціальна термінологія, абстрактна лексика; пряме однозначне використання багатозначних слів.

Морфологічні: використання дієслів із значенням теперішнього часу постійного, переважання іменникових форм, “авторське ми”.

Синтаксичні: структурна повнота, стереотипність, складно-підрядність.

Композиційно-мовленнєві: опис (статичний чи динамічний),

роздум (доведення – умовивід); цитування, схеми, таблиці, графіки; аспектація (розділи, підрозділи, параграфи і т. д.).

Публіцистичний стиль

1. Сфера використання: політико-ідеологічна діяльність суспільно-політичних і громадських організацій, установ, об'єднань.

2. Функціональна спрямованість: ідеологічний (інтелектуальний та емоційний) вплив, модифікація свідомості адресата.

3. Мовна функція: волонтеративна, оцінна.

4. Сильові риси: експресивність, оцінність, доступність.

5. Форми існування, жанри: ораторський підстиль – виступи на мітингах, з'їздах, зборах; власне публіцистичний підстиль – політико-агітаційні статті, памфлети.

6. Мовні ознаки.

Лексичні: концентрація суспільно-політичної лексики; частотність оцінних, експресивно забарвлених слів і зворотів.

Морфологічні: дієслова наказового способу, форми І ос. од. дієслів і займенників.

Синтаксичні: стилістичні фігури (паралелізм, анафора, антитеза, інверсія, градація); питальні, спонукальні речення; звертання; еліптичні конструкції.

Композиційно-мовленнєві: тип мовлення – роздум; усталеність структурно-сміслових блоків (вступ, основна частина, заключна частина).

Інформаційний стиль

1. Сфера використання: масово-інформаційна діяльність інформаційних агенцій, редакцій, творчих об'єднань.

2. Функціональна спрямованість: інформування масової аудиторії про актуальні, суспільно важливі події.

3. Мовна функція: інформативна.

4. Сильові риси: актуальність, правдивість, оперативність, фактологічність, аналітичність, доступність.

5. *Форми існування, жанри*: власне інформаційний підстиль – хронікальна інформація, звіт, замітка, кореспонденція; коментарний підстиль – аналітична інформація, репортаж, коментар, інтерв'ю, огляд.

6. *Мовні ознаки*.

Лексичні: суспільно-політична термінологія, професіоналізми, іншомовна лексика, інтернаціоналізми; переносне вживання слів; газетизми; неологізми; газетні кліше.

Морфологічні: використання різних морфологічних форм на створення часового плану теперішнього часу, експресивна функція дієслів із значенням теперішнього репортажу, використання прямого імперативу.

Синтаксичні: конструкції розмовного синтаксису, парцеляція, номінативні структури, чітка побудова складних речень.

Композиційно-мовленнєві: організація інформаційного тексту за усталеними стандартними схемами; концентрична подача інформації.

Розмовно-побутовий стиль

1. *Сфера використання*: міжособові стосунки в побуті, неофіційне спілкування в професійній сфері.

2. *Функціональна спрямованість*: відкрита комунікативність, повідомлення і вплив в умовах безпосереднього спілкування.

3. *Мовна функція*: комунікативна.

4. *Стильові риси*: фамільярність, еліптичність, дискретність (структурна та логічна), афективність (виразна емоційність).

5. *Форми існування, жанри*: фамільярно-розмовний тип – побутовий діалог; літературно-розмовний тип – тематична бесіда; приватне листування.

6. *Мовні ознаки*.

Лексичні: емоційно-експресивна лексика та фразеологія меліоративного або пейоративного характеру; синоніміка (контекстуальна і ситуативна).

Морфологічні: висока частотність займенників, часток, вигуків; транспозиція граматичних форм (часу, способу, особи).

Синтаксичні: ситуативно та контекстуально неповні речення; нечленовані речення; односкладні номінативні та інфінітивні речення; компресія та надлишковість.

Композиційно-мовленнєві: структурно-композиційні стереотипи діалогічних єдностей, писемних текстів (листів, записок).

БІБЛОГРАФІЯ

Березин 1979 – Березин Ф. М., Головин Б. Н. Общее языкознание. – М., 1979.

Стилістика 1973 – Сучасна українська літературна мова: Стилістика. – К., 1973.

Шмелев 1977 – Шмелев Д. Н. Русский язык в его функциональных разновидностях. – М., 1977.

Людмила Білоконенко

ОСОБЛИВОСТІ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ВИКЛАДАЧА ВУЗУ

На перший погляд здається, що у спілкуванні педагогів та студентів немає нічого особливого. Але процес взаємодії цих двох систем може бути результативним лише за умови якісної зміни однієї з них. Вплив викладача на розвиток особистості, формування моральних, фізичних, професійних якостей студентів, сприяють розкриттю та вдосконаленню їх творчого потенціалу, життєвої компетентності. Разом з тим, психолого-педагогічна теорія та практика визнають, що результат такої взаємодії не завжди може бути позитивним: “Основні проблеми навчання та виховання... пов’язані з недостатнім вираженням чи відсутністю у педагогів знань та навиків ефективної організації процесів міжособистісної взаємодії, спілкування... та навичок особистої участі у цьому процесі” [МО 2001: 26]. Звичайно, науковці пропонують шляхи вирішення проблеми: Ковальов Г. О. [МО 2001: 26-39], Леонтьєв О. О. [Леонтьєв 1997], Блакар Р. М. [ПВ 2001: 42-46], Добрович О. [Добрович